

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

У статті проаналізовано питання національної ідеології у філософії окремих представників української діаспори. Зосереджено увагу на тих аспектах філософії освіти, які стосуються виховання особистості на національних ідеях, формування національного ідеалу.

Розкрито основні засади концепції національної еліти В. Липинського та Д. Донцова, співвідношення національного та загальнолюдського в історіософії Д. Чижевського. Питання формування особистості, основні риси ідеалу української людини проаналізовано у філософсько-педагогічній концепції У. Самчука.

Наголошено на важливості історіософського аналізу національної ідеї для обґрунтування сучасної системи національного виховання.

Ключові слова: філософія освіти, нація, національна ідея, ідеал, особистість, виховання, український народ.

NATIONAL IDEA IN THE PHILOSOPHY OF EDUCATION OF THE UKRAINIAN DIASPORA REPRESENTATIVES

The issue of national ideology in the philosophy of some representatives of the Ukrainian diaspora is analyzed in the article. The emphasis is made on the aspects of philosophy of education related to bringing up the individual on the national ideas, forming the national ideal.

The basic principles of V. Lypynsky and D. Dontsov's concept of national elite, the correlation between the national and the universal in D. Chyzhevsky's historiosophy have been revealed. The issue of identity formation, the main features of the ideal Ukrainian human are analyzed in U. Samchuk's philosophical and educational concept.

The importance of historiosophical analysis of the national idea to justify the modern system of national education has been emphasized.

Key words: philosophy of education, nation, national idea, the ideal, personality, education, the Ukrainian people.

На сучасному етапі розвитку суспільства система національного виховання базується на передачі молоді духовної культури народу в багатогранному її розмаїтті. Надзвичайно гострою є проблема розбіжності між духовними та матеріальними цінностями людини, а також виникають значні суперечності між рівнями моральної вихованості особистості та новими соціально-економічними умовами, в яких вона існує.

Постійне відставання освіти від вимог суспільства потребує обґрунтування методологічних засад філософії сучасної освіти як нового рівня дослідження і розв'язання багатьох проблем людського буття. Філософія освіти формує образ «людини майбутнього», зорієнтовуючи та змістовно наповнюючи педагогіку новими знаннями, методами, способами, цілями, які через процес освіти втілюються у формуванні внутрішнього світу конкретного покоління. А. Запісоцький наголошує, що інтерес дослідників до філософської проблематики

в освітній діяльності спричинений насамперед об'єктивною та усвідомлюваною роллю освіти у вирішенні глобальних проблем. Фактор розвитку нації та поглиблення її інтелектуального потенціалу є гарантом її самостійності та міжнародної конкурентоздатності.

Е. Дж. Паувер вважає, що філософія освіти дає нам основи і переконання для педагогічної діяльності, визначаючи природу людини, секрети навчання, напрям, якому освіта повинна слідувати. Призначення філософії – дати відповіді на основні питання освіти, що ґрунтуються на філософському знанні: що таке вихована людина, яка природа особистості, які результати і цілі виховання та освіти, і які основні засоби повинні бути використані для досягнення цих цілей.

Під терміном «education» Паувер розуміє рівною мірою проблеми виховання людини як особистості, виховання характеру, підготовку людини до участі в суспільному житті. Автори книги «Образи освіти» зазначають, що філософія освіти – це дослідницька область освітнього знання на його стику з філософією, що аналізує підстави педагогічної діяльності та освіти, їх цілі та ідеали, методологію педагогічного знання, методи проектування і створення нових освітніх інституцій та систем [18].

Сьогодні Україна переживає час реформ, які проводяться чи не у кожній сфері життєдіяльності людини. Але основною була і буде в усі часи та для всіх поколінь проблема філософії освіти. Адже від того, чи зуміє кожне наступне покоління пізнати і зрозуміти усе те, що виробили для них їхні попередники, залежить значною мірою їх розвиток. З іншої сторони, людство має чітко з'ясувати для себе, що і як воно передасть нащадкам у спадок, якими мають бути соціальні умови їхнього розвитку, як їх взагалі виховувати і чому навчати.

Кожна доба вирішувала цю проблему відповідно до суспільного світогляду. Але проблеми особистості, її самореалізації, мети життєдіяльності, зрештою, щастя залишаються актуальними і сьогодні. На початку третього тисячоліття залишається актуальним і питання виховного ідеалу. Будуючи свою державу, ми шукаємо тих чинників, які б допомогли виростити молодь національно свідомою, патріотично відданою державі і народові. Для обґрунтування сучасної системи національного виховання важливе значення має історіософський аналіз національної ідеї в українській науковій та культурній спадщині.

З перших років незалежності України багато педагогічних досліджень спрямовано на вивчення вічних цінностей українського народу, що відповідають його ментальності, національному характеру, світогляду. Важливе значення мають праці М. Стельмаховича, І. Беха, О. Вишневського, В. Євтуха, М. Євтуха, Г. Лозко, П. Ігнатенка, П. Кононенка, В. Кононенка, А. Кузьмінського, В. Кузя, А. Марушкевич, Ю. Руденка, Б. Ступарика, П. Щербаня, М. Антонця, О. Березюк, В. Гнатюка, Л. Горяної, І. Маруненко, В. Мосіяшенка, В. Постоного, В. Скуратівського, О. Сухомлинської, Є. Савявко, А. Фасолі та ін.

Мета даного дослідження – аналізуючи історію розвитку філософії освіти української діаспори, звернути увагу на тих її представників, хто порушує проблеми національної ідеї, формування особистості на основі національного ідеалу.

У XV – XVI століттях багато українських юнаків здобували освіту за кордоном. Повернувшись в Україну, вони поширювали ідеї гуманізму. Українські гуманісти усвідомлювали свою національну належність і дбали про рідну культуру незалежно від місця своєї просвітницької діяльності. Уже в той час

звертаючись до проблем, які у світі хвилювали представників пізнього Відродження та реформаторів, вони заглибилися у питання щодо внутрішнього світу людини, мікросвіту. Хоча світоглядна орієнтація на духовний світ людини була ще у давньоруській філософській думці.

Перший процес еміграції української інтелігенції відбувся після татаро-монгольської навали і періодично повторився у наступні століття. А. Бичко зазначає, що не зважаючи на те, що колонізована Україна не могла не реагувати на позитивістські ідеї, сконцентровані навколо «Великої Росії», у XIX – поч. XX ст. українська думка розвивалася своїм особливим шляхом.

І. Франко, М. Драгоманов свої позитивістські ідеї спрямували до гуманістичної проблематики. О. Потебня, Л. Українка, О. Кобилянська, М. Коцюбинський та багато-багато інших культурних діячів дореволюційного періоду не зрадили національних аспектів філософських, культурних пошуків. Усі вони переймалися неповторною цінністю людської особистості. Така екзистенція увібрала в себе кордоцентризм, індивідуалізм, поліфонізм, потяг до знань, і проявилася згодом у гуманістичних пошуках А. Макаренка, В. Сухомлинського. Їх прагнення були спрямовані на виховання активної, творчої, неповторної, індивідуальної особистості.

На думку Ю. Федіва та Н. Мозгової, з усієї історії вітчизняної філософії чи не найскладнішим є період 20-80 рр. XX ст., коли вся українська філософія була «розчинена» в єдиній пануючій тоді марксистсько-ленінській філософії. Але й тоді українська проблематика не згасала у творчості В. Юринця, С. Семковського, П. Демчука та ряду літературно-творчої інтелігенції (М. Хвильового, М. Зерова, М. Вороного та ін.).

Мислителі-патріоти, що емігрували з України через встановлення тоталітаризму, якого вони не сприймали, проживаючи далеко від батьківщини, не лише проїняли чужою культурою, яку активно розвивали, але й зберегли та збагатили свою українську самобутність та культуру. Це В. Винниченко, В. Липинський, У. Самчук, Д. Донцов, Д. Чижевський, О. Кульчицький та ін. Звичайно, не все однозначне у цьому доробку українців за кордоном. Проте ігнорувати надбання української діаспори неможливо.

Особливість філософських досліджень в діаспорі полягає в тому, що майже всі представники її наукового потенціалу зосереджують увагу на розгляді передусім національних особливостей філософії взагалі і української зокрема, аналізуючи національний характер та досліджуючи його вплив на формування духовної культури народу. Причому багато дослідників зосереджує творчі зусилля в основному на розгляді української ідеї. До них належать І. Мірчук, В. Щербаківський, М. Сціборський, Д. Донцов. Заслужують на увагу праці Д. Чижевського. Слід також згадати історіософію В. Липинського, у творах якого, як і в працях Д. Донцова розглядається концепція національної еліти.

В. Липинський необхідною умовою успішного державотворчого процесу в Україні вважав орієнтацію на монархію, що мала опиратися на активну аристократичну меншість нації (еліту), єдино здатну, на думку Липинського, повести за собою пасивну більшість нації. Державницька ідея, вважав учений, не може успішно реалізуватися без месіанської ідеології, яка, за його твердженням, найбільшою мірою сприяла зміцненню державних підвалин у Росії, Польщі та інших країнах. Месіанізм, котрий тлумачився Липинським як свого роду віра в наперед визначене («вищими силами») призначення українського народу

здійснити високу місію в історії людства, мав стати його романтичним світовідчуттям у змаганнях за незалежність батьківщини. Центральною фігурою в українській державі мав бути, за Липинським, «політичний» (а не «етнічний») українець, тобто громадянин України, незалежно від його етнічної приналежності.

Відомий ідеолог українського націоналізму Д. Донцов був учнем родоначальника українського націоналізму М. Міхновського. Донцов розглядав націоналізм як світогляд українського народу. Центральний пункт теорії Донцова – принцип волі, тлумаченої ірраціоналістично. Його світоглядна позиція багато в чому опирається на філософію Ф. Ніцше. Основою, «грунтом» національної ідеології Донцов вважав волю нації до життя, влади, експансії. Як важливу рису національної ідеології він розглядав «національну романтику», що ставить над усе (принаймні над інтереси «поодинокого» індивіда) «загальнонаціональну» ідею. Донцов наполягав на «нетерпимості», навіть «фанатизмі», без яких, мовляв, не може успішно реалізовуватися національна ідеологія.

Подібно до Липинського Донцов вважав, що боротьба за самостійність є справою «активної меншості» (еліти) нації. У його творчості знайшла своє відображення політична філософія діаспори. Теоретичні засади так званого українського інтегрального націоналізму, а також концепцію національної еліти Донцов виклав у багатьох творах («Націоналізм», «Дух нашої давнини», «Хрестом і мечем», «Московська отрута», «Незримі скрижалі Кобзаря», «Клич доби» та ін.).

Філософським фундаментом світогляду Донцова стали волонтаризм і ірраціоналізм. Саме принцип ірраціоналізму вчений застосовує при аналізі феномена нації. З його погляду, підсвідоме, ірраціональне відіграє вирішальну роль у житті нації, яка, в свою чергу, є вінцем розвитку людського життя. І не індивідуум, а нація мусить бути об'єктом турбот держави і суспільства.

Донцов також вважає, що у взаєминах між націями діє універсальний закон боротьби за існування. Застосовуючи теорію Дарвіна, Донцов доходить висновку, що в боротьбі за існування перемагають сильніші нації, які мають право панувати над слабшими. Волонтаризм у філософії привів Донцова до заперечення яких би то не було закономірностей у взаємовідносинах між націями, до свавілля як принципу, що визначає ці взаємовідносини. Донцов формулює головні принципи націоналізму, серед яких визначає такі: «Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії, – означив я як першу підставу націоналізму. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість її кінечності, без якої не можливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу» [8, с. 154].

Серед інших рис націоналізму Донцов виділяв романтизм і фанатизм. Він виходив з тези, яку всіляко намагався обґрунтувати: успіх в політиці, так само як і в релігії, на боці того, хто вірить, а не того, хто сумнівається. Концепція націоналізму Донцова включає ідею панівної нації, нації, що покликана панувати над іншими націями, расами і народами. Ця ідея не є випадковою в його світогляді і є невідомою складовою його доктрини. «Нація, – пише Донцов, – яка хоче панувати, повинна мати і панську психіку народу-володаря. «Фанатизм» і «примус», а не «ніжність», сповнюють основну функцію в суспільнім житті, і їх місце не може лишитися не зайнятим. Не займемо ми, займе хтось інший. Природа не зносить порожнечі» [8, с. 171].

Ідея національної диктатури у Донцова перегукується з його концепцією національної еліти. Учений вважав, що однією з причин занепаду козацького панства, рис, що формували психологію панів серед певних верств козацтва, було те, що козацька еліта увібрала в себе демократичні ідеї. Внаслідок цього козацьке панство виховувало в собі не лицарські інстинкти, а інстинкти підвладного демосу. Таким чином, еліта козацтва, за словами Донцова, розгубила всі ті духовні цінності, які мала, будучи правлячою, адже козацька кров змішалася з кров'ю нижчих верств.

Політична філософія Донцова ґрунтується на двох основоположних принципах – принципів «інтегрального націоналізму» та принципі національної еліти. Нація, українська національна ідея були об'єктом розгляду Донцова в багатьох його творах. Самі по собі ці ідеї були і лишаються актуальними. Тому позитивним моментом політичної філософії Донцова є постановка цих проблем. Проте тлумачення їх нерідко викликає заперечення. З його тези про антагоністичну боротьбу між націями, в якій одержують перемогу сильніші і панують над слабкішими, впливали далеко не прогресивні політичні висновки. Викликає дискусії і його концепція національної еліти, яка, по суті, повторює відому теорію про героїв і натовп, про пасивний натовп і його активних володарів.

В історико-філософській концепції Д. Чижевського простежуються як теоретичні проблеми філософії, так і проблеми, пов'язані з впливом національної специфіки, національного характеру на розвиток філософської думки. Насамперед Д. Чижевський зупиняється на аналізі таких понять, як нація і людство. Розуміння нації може бути або раціоналістичним, або романтичним. Раціоналістичний підхід, який виходить з того, що в житті має сенс лише те, що можна зрозуміти та обґрунтувати з допомогою розуму, за Чижевським передбачає визнання національних особливостей у розвитку народів, хоча вони й обмежені. Визнаючи обмеженість національних особливостей, раціоналісти вважають її необхідним етапом у розвитку людської історії. Проте на думку Д. Чижевського, справжньою цінністю є не національне особливе, а загальнолюдське, наднаціональне. Різноманітність типова не лише для тваринного і рослинного світу, вона властива також і людському роду.

Д. Чижевський доходить висновку, який має важливе значення для розуміння національних особливостей філософії, що впливають з особливостей національного характеру. Висловлюючи погляди про відношення між нацією та людством, між національним та вселюдським, він зазначає, що кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Однак лише у цих обмеженнях і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Д. Чижевський наголошує, що у своєму своєрідному, оригінальному, вигляді, так само як і у своїй однобічності і обмеженості, нація, а також нації, об'єднання яких і становить людство, є проявом вічного, загального.

Кожна конкретна філософія є усвідомленням абсолютно-ціннісних елементів певної національної культури, наукового світогляду, певної релігійності, є піднесенням цих конкретних форм культури у сферу абсолютної правди. Д. Чижевський підкреслює, з огляду на це, що помилки у філософії трапляються тому, що абсолютним проголошується одностороннє і часткове. Всяка національна філософія, яких би успіхів не досягла вона у своєму розвитку, страждає обмеженістю, тому що як національна вона розвивається, спираючись на

соціально-економічні та історичні умови розвитку певної країни, відображає в собі особливості національного буття, традицій, культури. Проте національне, яким би повнокровним воно не було, поступається загальнолюдському.

На думку Д. Чижевського, розвиток філософії і полягає в цих моментах синтезу. Ця закономірність властива не лише всесвітній філософії, а й кожній національній філософії. У кожній національності репрезентовані дві протилежні течії. Так само властиві протилежності кожній течії або напряму думки. Проте між протилежностями існує і спільне. Для прикладу Д. Чижевський наводить західноєвропейську філософію, в якій поєднувались різні тенденції.

Погляди Чижевського у сфері вивчення етнонаціональних характеристик філософського знання значною мірою збагатили українську історико-філософську думку ХХ ст. На особливу увагу заслуговують ідеї видатного громадсько-політичного та культурно-освітнього діяча, письменника Уласа Самчука. У його філософсько-педагогічній концепції втілені національні та загальнолюдські духовні цінності, розкрита система основних компонентів духовного світу особистості, яка формується в процесі реалізації національного виховання: національна психологія, національний характер і темперамент, спосіб мислення, етика і мораль, естетика, філософія, світогляд, ідеологія, особливо слід виділити національну свідомість і самосвідомість.

Одвічним завданням теорії і практики виховання є формування особистості – людини-громадянина, корисної для себе, громади і суспільства, здатної повноцінно взаємодіяти з суспільством, реалізовувати в ньому свої плани і цілі, свідомо нести відповідальність за наслідки власних дій. Проблема саме такої людини та її буття проходить крізь усю творчість У. Самчука.

Мета життєдіяльності, становлення особистості, її свобода й відповідальність, а разом з тим пізнання душі української людини взагалі і в досвіді років воєн і революцій ХХ ст. є одним з основних аспектів філософсько-педагогічної спадщини письменника.

Поставивши в центрі своєї творчості людину, письменник зосереджує увагу на тому, що результатом формування особистості є зріла людина з притаманною їй відповідальністю та людською гідністю – це ідеал, який прагне створити письменник. Мета життєдіяльності особистості літературного героя У. Самчука – батьківщина і її місце у світі. Покоління Самчука поставило перед собою «ідею виходу України на світову арену, ідею її більшого і глибшого духовного й господарського контакту зі світом... з єдиною метою: освоїти глибоко західну цивілізацію, її науку, культуру, мистецтво і, повернувшись, віддати це для добра українського народу» [16, с. 297].

За словами філософа Е. Фромма, в самих основах людського існування укорінена потреба в об'єкті для служіння. На прикладі героїв У. Самчука ми бачимо формування та становлення особистості, вибір шляху, що становить справжню мету життєдіяльності, яка була і метою самого письменника – це служіння своєму народові, своїй державі, своїй рідній землі.

Одним із аспектів, на яких акцентує увагу У. Самчук, є свобода особистості як одне із питань взаємозв'язку особистості і суспільства. Звертаючись до проблеми людської гідності, У. Самчук у статті «Нарід чи чернь?» ставить питання: «Що ж таке людська гідність?» і дає на нього відповідь: «Наша душа приготвлена для сприйняття лише таких суспільних форм, у яких може вільно діяти і розвиватися наша людська гідність. Почувати себе людиною, почувати

себе тим, як це колись казали, першим творінням Найбільшого Творця, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках та поступованнях – ось основна заповідь людини-європейця... Основою життя є не клас, а людина» [25, с. 80].

Ми простежуємо паралель між теорією І. Огієнка (митрополита Іларіона) про «обоження» людини і возвеличенням її як образу Творця у творах У. Самчука. Думка, яку висловлює Огієнко у своїх працях про девальвацію людини, «особливо в Советах», коли «окрема людина зовсім обезцінилася» [12, с. 107], розкрита і в творчості Самчука. Поряд із національним поневоленням письменник висвітлює поневолення індивідуальне, «народ перетворився в юрбу, масу, чернь, безликість» [23, с. 62].

Він твердо вірить в індивідуальні зусилля людини, які, на його думку, є двигунами руху до кращого. За словами А. Власенко-Бойцун, У. Самчук переконаний, що «сильні індивідууми можуть піднести вище не лише духовий, але й матеріальний рівень народу. Автор, однак, не протиставить індивідуальності масі, а радше вказує, що вони один одного доповнюють. У. Самчук звертає нашу увагу на спроможність людини виходити за межі конкретної соціальності, даного соціуму у ширший простір, у простір всієї історії і культури людства, що саме і визначає те, наскільки людина є вільною особистістю.

Шлях Самчукових героїв пролягає через здійснення своїх обов'язків, через служіння своїм ідеалам. Саме в цій площині міститься проблема людської відповідальності перш за все перед самим собою, а також перед людством і світом. Аналізуючи філософсько-соціологічні роздумування У. Самчука, ми можемо зробити висновок про той ідеал, до якого прагнув письменник. Він був переконаний, що людину, яка відповідатиме його ідеалу, сформує європейська цивілізація. У «Морозовому хуторі» він говорить, що його герой Григорій Мороз «з нічого став людиною, європейцем» [21, с. 167], і саме такі люди творять реальність. А. Власенко-Бойцун вважає, що в образі Івана Мороза У. Самчук «змалював людину широкого розмаху, піонера-євразійця, будівельника, що несе цивілізацію в неосвоєні ще простори і бореться за поступ людства» [4, с. 118].

Тип світобачення Самчука належить площині реалізму, але письменник висуває ідеал сильної особистості, більш притаманний романтикам. Ця особистість може і вміє протистояти злу, знайти вихід із будь-якого становища, оборонити свою гідність. Аналізуючи це питання, простежуємо за окремими думками самчукознавців стосовно ідеалу У. Самчука. Зокрема, Ю. Шерех про роман «Юність Василя Шеремети» говорить, що тема цього твору – «становлення українського позитивного героя – людини не романтика слів і одчайдушних жестів і поривів, а тверезої людини розважного і спокійно-продуманого діла» [31, с. 257].

Про ідеал, який проглядається в «Юності Василя Шеремети», свідчать такі слова: «Антейстична, гармонійна, здорова, самостійна і через наявність усіх цих рис потенційно велика людина – ось програма повісти. Шлях становлення такої людини з звичайного сільського хлопця – ось тема повісти» [16, с. 299]. Думку про Самчукових героїв висловив В. Жила: «Самчук змальовує звичайну просту людину, вільну від усяких сентиментів, але глибоко пройняту практичним підходом до життя. Його герої вміють жити, а коли потрібно – вони гідно вмирають за правду. Вони пройняті ідеєю поступу, як змінити життєве колесо, як зробити його кращим» [10, с. 148].

О. Тарнавський вважає, що вся творчість Уласа Самчука – це розповідь про людину творчої праці і невсипущої дії, якій приречено було жити і вижити у важкий і героїчний час ХХ століття. На думку науковця, роман «Волинь» є родоводом нової людини, «її амбіцій, її ідеологічного зростання, людини, яка...стане новим втіленням народного героя» [28, с. 333]. Таким героєм самчукознавець вважає Кирила Кожум'яку, а Самчуків герой, за словами Тарнавського, є продовженням традиції Кирила Кожум'яки. Іншими словами, мова йде про перевтілення давнього ідеалу українського народу з легендарного героя епосу на той ідеал, який створив У. Самчук на прикладі героїв своїх творів. Продовжуючи думку про ідеологію У. Самчука, О. Тарнавський наголошує, що письменник зацікавлений у «тверезій діловій людині, в якій більше амбіцій, ніж духового горіння, більше впертої послідовності, ніж запального поривання... , яка хоче віднайти і виявити своє ідеологічне обличчя, а впарі з тим знайти своє місце у житті» [28, с. 336].

Основою ідеології, про яку говорить О. Тарнавський, була настанова У. Самчука «на тверезу, ділову людину» [28, с. 336]. Письменник орієнтувався не на волонтарну романтику, а на розумовий реалізм та потребу «оформити цю стихійну внутрішню вітальність, яка існує в українській людині, мов та казкова сила у Кожум'яки. Тут і засновок практичного первня ідеології Самчука» [28, с. 336]. Висновком Тарнавського про Самчуків ідеал є наступні слова: «Самчук – твердий позитивіст. Його ідеал життя – тверда послідовна праця. Організація дії й боротьби, послідовна організація боротьби і праці – це ідеал, що його хотів би бачити письменник...» [28, с. 340].

У центрі літератури У. Самчука бачимо повноцінну, глибокомислячу і діяльну людину прямого характеру, яка народилася у вогні лютого часу нашої історії. Це людина, яка, незважаючи ні на що, знаходила в собі силу протестувати і боротися проти ворогів свого народу. Герой Самчука – це той, хто «міг впасти окривавлений, бути побитий, але не упокорений» [22, с. 266]. За словами М. Жулинського, ідеалом письменника є «сильна, незнищена, готова до самопожертви українська людина, яку не можуть упокорити ні голодомори, ні цілі полки дияволів, наче скинутих Богом з небес, ні ураження в саму душу чужою ідеологією і зрадницькими потугами близьких сусідів розчленувати народ, сусідів, які залишили нам у спадщину гостроту стосунків та внутрішню несформованість» [11, с. 3].

Визначення і розуміння ідеалу письменника є важливим моментом для сучасної теорії виховання. Ідеал У. Самчука відповідає тим критеріям, які показують, що сила і впевненість людини, запорака її моральності, патріотизму, громадянськості, інтелігентності полягає саме в ідеалізмі. Р. Пащук зазначає, що в центрі творчості стоїть ідеал сильної української людини, діяльної, яка при критичному самоаналізі сягає глибинного самопізнання, самообнови й почуття моральної вищості над злом епохи.

З огляду на цілі і завдання національної системи виховання, ми можемо говорити, що філософсько-педагогічні ідеї У. Самчука відповідають сучасному змісту освіти, який має втілювати в собі національні та загальнолюдські цінності. Р. Гром'як зазначає, що У. Самчук у центр своєї світобудови постійно ставив батьківщину (Дермань-Тилявку-Волинь) і Батьківщину-Україну в колі слов'янських народів. Цей образ, образ Батьківщини, У. Самчук втілює у своїй творчості. Саме образ Батьківщини «найбільше згуртовує народ, націю, є

важливим фактором формування міцних патріотичних почуттів і прагнень, громадської самосвідомості» [20, с. 96].

На думку Я. Поліщука, У. Самчук – одна з найбільш контроверсійних постатей, на прикладі якої можна осмислювати проблему національної тотожності. Власну вірність своєму народові, Україні Самчук проектує на своїх героїв, надаючи їй статусу невід'ємної ознаки національно свідомого громадянина. Питання національної самосвідомості він розкриває різносторонньо, філософський аспект його поглядів при цьому пов'язаний із проблемою формування ціннісних орієнтацій і, як зазначає Л. Савка, самосвідомість нації – це така реальність, пізнання якої дозволяє людині у більшій мірі пізнати саму себе. Акт самосвідомості нерозривно пов'язаний із проблемою вибору.

Завдання Самчукового героя – розповісти на весь світ про Україну і заявити, що вона жива і буде вільною і багатою державою. Цей герой, за словами О. Тарнавського, втілює образ української молоді людини, яка прагне знайти місце України в широкому світі та відкрити шляхи до її національного, культурного і державного становлення. Національна свідомість цієї людини знаходить прояв у поставленій меті – здобути освіту для того, щоб використати її засоби для народу.

Самчук порушує питання моральної відповідальності еліти перед народом, проблему втрати національної свідомості. Ю. Клиновий зазначає, що Самчук «порівнює національну свідомість наддніпрянських українців з такою ж свідомістю західних: «З моєї точки погляду, люди цієї Центральної України подобались мені вельми. У них, можливо, не було плеканої, загостреної національної свідомості, як у нас на заході, але вони були національно сильні з кореня, з духа, традиції і цілої їх великої стихії, яка, зливаючись із стихією їх природи, давала дуже буйний, сильний і вартісний тип людини, особливо під оглядом господарським» [14, с. 4].

У січні 1942 року Самчук публікує статтю «Слово письменника», «яке закінчувалось такою тирадою, від якої міг зірватися в повітря весь «Райхскомісаріят для України»: «Я вірю в те, що роблю. Я вірю в силу і святість рідного слова! Я вірю в прийдучість мого великого народу! Я вірю в кожний болючий відрух хворого живчика моєї дорогої батьківщини і, вірючи в це, я не можу бути зрадником своєї віри! Не можу!.. Як безмежно, як пристрасно хотілося б одного разу вітати день, коли ми як національна спільнота, цілому великому світові, з повноти серця, могли б сказати: ми вільні! Ми осягнули! Ми любимо! Ми подаємо всім вам, вільним братнім народам, нашу братню руку згоди!» [24, с. 117].

Основу національного виховання становлять такі стрижні етносу, як націоналізм, патріотизм, саме їх У. Самчук ставить у центр своєї творчості. Його патріотичне кредо – виховання молоді в душі безмежної відданості своїй державі і народові. На прикладі літературних героїв ми бачимо вироблення і зміцнення високого ідеалу служіння народові, готовність до подвигу в ім'я держави, прагнення бачити її незалежною.

Український патріотизм у творчості У. Самчука зображений як провідна риса особистості, як комплексна якість людини зі всіма національними ознаками. Патріотичні погляди, переконання, ідеали героїв проходять свій шлях формування, починаючи зароджуватись з любові до матері, рідної мови, природи і стаючи одним з найважливіших компонентів світогляду.

Однією із цінностей творів є те, що письменник, як зазначає М. Козачок, шукає і знаходить мистецьке вираження пракоренів душі свого народу, його духовну генеалогію, основи національної ідеології і філософії. Розглядаючи таку проблему як «малоросійство, хлопоманство, народництво» у полі зору критиків цього явища, У. Самчук у статті «Секти – партії чи суспільство – нація» зауважує, що «природа малоросіянизму в своїй основі, якщо брати її свідомо, не така то вже сакраментальна» [26, с. 9]. Ті, що перебували за межами батьківщини усвідомлювали, що вони «були б майже без ґрунту, коли б не чули під... ногами нашого міцного села, наших прекрасних хуторів» [26, с. 9]. Самчук стверджує, що «це вона «Малоросія» пекла смачні ковбаси і вишивала барвисті рушники, а разом з тим, то вона висилала на передпілля зі своїх «куркульських» хат і своїх хуторів передові, розвідчі відділи борців, що ніколи не верталися упокореними» [26, с. 9].

На думку У. Самчука Ю. Липа «порівнює наш «малоросійський» націоналізм з націоналізмом не італійського чи німецького вияву, а з націоналізмом англійського вияву. Не доктрина, а традиція. Не декларація раси, а расовість» [26, с. 9]. Самчук вважає, що перешкодою на шляху творення великої України є не «хутірна філософія», а брак освіченості, що є необхідною складовою розвинутої нації.

Творчість Самчука допомагає переконатися, що національні особливості народу, мабуть, найбільшою мірою проявляються в збереженій і до нашого часу народній культурі. У своїх творах він показує, що духовний ідеал українського народу прямо пов'язаний із народними традиціями, звичаями та обрядами.

Коло проблем стосовно ідей родоводу, родинної етнопедagogіки, які висвітлюються у творах Самчука, досить широке. Однією з головних думок письменника є твердження того, що «історична пам'ять, мислення, духовність особистості починається з пам'яті роду» [19, с. 122]. Разом із тим, він поетизує, уславляє значення роду, родоводу.

Сторінки Самчукової творчості допомагають усвідомленню наступного: «Від роду до народу, нації – такий природний шлях розвитку кожної дитини, формування її гуманістичної суті, патріотичної спрямованості, національної самосвідомості і повноцінності, громадянської зрілості» [19, с. 121]. Родинне виховання закладає основи моральності, духовності, фундамент особистості – саме це утворює У. Самчук у своїх творах, де втілені такі надбання національної етнопедagogіки, як культ матері і культ батька, традиції родинного виховання, моральність, міцність сім'ї. Особливо варто виділити образ матері, який письменник підносить на вершини величності та святості.

Звертаючись до проблеми взаємозв'язку родини і нації, С. Бородіца зазначає: «...як модель великого світу в Уласа Самчука постає національний мікропростір – Хата, з якого виростає Володько Довбенко і хоронителькою, берегиною якого є Мати... У. Самчук переконаний, що селянська родина, що живить своїми цілощими соками життя нації, цей національний мікропростір, зберігши внутрішню силу, енергію, врятує і відродить макропростір – Україну» [3, с. 15]. У поглядах Самчука ми бачимо віру у становлення своєї держави і роль у цьому процесі родинної культури.

Вагомим аспектом творчості У. Самчука є краєзнавство, яке відіграє важливу роль у вихованні почуття патріотизму, духовності, сприйнятті національного колориту рідного краю. Самчукові твори пронизані почуттям глибокої любові до Вітчизни, яке породжує її природа. Говорячи про особливий внесок У. Самчука у

розвиток волинезнавства, варто віддати належне тому, що він прагне вивести етногенез Волині з глибокої древності, а тому звертається до історичних, археологічних пам'яток, творів давніх поетів та істориків. Я. Поліщук зазначає, що на пізнішому етапі пошуку ідентичності Самчук осмислює себе як надрегіональна постать, як виразник волі цілого народу.

Традиційне народне виховання любові до природи опирається в У. Самчука на педагогіку народного календаря, де всі пори року, кожна дата, свята тісно пов'язані з природою рідного краю, з природою самої людини. Показуючи органічну єдність людини і природи, У. Самчук обґрунтовує думку про те, що «перше, що визначає обличчя будь-якого народу, це природа, серед якої він живе, працює, творить свою історію» [6, с. 45].

У поглядах У. Самчука відображено, що рідна природа є одним з першоджерел патріотичних почуттів. Говорячи про значення творчості У. Самчука у формуванні національної самосвідомості, особливий наголос варто зробити на зображенні письменником української національної історії. Він наголошує, що ця історія є своєрідним безсмертям народу, а розуміння цього безсмертя пов'язує з власною причетністю та причетністю його героїв до свого місця у долі країни. Завдяки його романам читач має можливість переосмислити сторінки національної історії, усвідомити Волинь як колыску державності та світогляду. Історизм Самчука опоетизований любов'ю до минулого сучасної Батьківщини. Важливим є те, що, звертаючись до героїчних сторінок української історії, письменник пробуджував у земляків почуття гордості за свою минувшину. Зокрема, аналізуючи нарис «Крути», Н. Буркалець акцентує на тому, що Самчук не лише трактував битву як історичну подію, а також шукав крізь призму своїх історіософічних концепцій істотне в долі народу, бачив і застерігав не повторювати помилки минулого.

З огляду на актуальні проблеми сьогодення, варто зазначити відповідність поглядів У. Самчука нашій сучасності. У своїх книгах він висвітлює взаємини українських політичних партій, наводить власні роздуми про шляхи консолідації нації, особливості реалізації ідеалу соборності. Говорячи про роман «Ост», М. Жулинський зазначає: «Для Заходу Україна – то якийсь невиразний, глухий, затаєний у собі «Ост», у чийй історії так багато нечіткого, тривожного. Проте для У. Самчука Україна – це своєрідне порубіжжя між страшним монстром – тоталітарним СРСР – та Заходом, який зберігає традиційну систему людської цивілізації. Тому письменник і обстоює думку про історичну неминучість державницького вивищення українського народу – це необхідно також Європі, світові... Україна мусить утвердитися як незалежна держава і постати своєрідною зоною миру і гарантом європейської стабільності» [11, с. 3]. Зміст Самчукових творів показує, що від ставлення людини в роки дитинства до спадщини попередніх поколінь, до героїчного минулого народу залежить весь її духовний світ.

У час відновлення української національної духовності необхідно зосередити також увагу на вихованні молоді на принципах християнської моралі. У контексті творчості У. Самчука прочитується наступне – церква є фактором культурного розвитку суспільства, нації і невід'ємним складником життя окремої людини. Православна церква завжди була тією основою, де зберігався український дух, українська культура, національна духовність.

У. Самчук висвітлює особливу етнопсихологічну рису українців – релігійність або, іншими словами, релігійну віру. Погляди його співзвучні з думкою М. Костомарова: «Український народ – глибоко релігійний народ...він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становить його народність» [1, с. 10]. Аналізуючи це питання, можемо говорити про спорідненість ідей художніх текстів У. Самчука і головних думок праці І. Огієнка «Служити Народові – то служити Богові».

До української духовності належать національні вартості, які зафіксовані і відображаються у християнській вірі. Проблеми, висвітлені Самчуком, співзвучні з тими, які розглядає Д. Донцов у книзі «Хрестом і мечем»: противники Христа хотіли знищити не тільки церкву, а й весь устрій індивідуального і суспільного життя українського народу. Це, за словами Д. Донцова, була невидима сила диявольського духа, що в них вселився, «стадо свиней, в яких вселилися біси» [9, с. 253]. Про події, описані У. Самчуком, можна сказати словами Д. Донцова: «Із здвоєним завзяттям намагаються викоринити релігійні почуття в людських душах апостоли диявола» [7, с. 71], але духовні ідеали знищити неможливо. У творах У. Самчука висвітлена висока релігійність, що завжди була притаманна українській родині. Зміст творів У. Самчука, який стосується релігійних християнських свят, відповідає поглядам С. Русової: «Настрій дитини, в якому поєднуються і релігійне, і естетичне, і національно-патріотичне почуття, може стати основою для певного розвитку в неї високої ідейності і прив'язаності до свого народу» [2, с. 194].

Філософсько-педагогічна концепція Самчука містить думки щодо Святого Письма як необхідного засобу релігійного виховання. Адже «Біблія є основою європейської культури. Вона її формувала. Святе Письмо мало великий вплив на концепції виховання. Нам треба вміти подивитися на Ісуса Христа, як на Великого «Педагога». Ми мусимо читати Біблію також з точки зору принципів виховання» [15, с. 11]. Саме з допомогою Біблії здійснюється моральне вдосконалення особистості та самовиховання. Головні елементи євангельської науки лежать в основі філософії виховання Г. Ващенко. Погляди У. Самчука співзвучні сучасним ідеям національно-патріотичного виховання. Вони відповідають принципам європеїзму, народності, культуро відповідності, історизму, гуманізму у національному вихованні.

Отже, аналіз проблеми національної ідеї у філософсько-педагогічних концепціях відомих представників української діаспори допоможе зробити висновки щодо визначення основних засад сучасної національної системи виховання, виховного ідеалу нового покоління української нації. На подальші дослідження заслуговує проблема національної ідеї у філософії освіти відомих представників української наукової думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрицька Е. Ідея національної церкви в Україні / Е. Бистрицька // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. – Тернопіль, 2001. – Вип. 1. – С. 10-15.
2. Богуш А. Використання спадщини С. Русової в духовному вихованні дітей дошкільного віку / А. Богуш // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 16-18 травня 1997 р. – Острог, 1998. – С. 192-196.

3. Бородіца С. Функції хронотопу в романі-епопеї «Волинь» Уласа Самчука / С. Бородіца // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство. – Тернопіль, 1998. – Вип. 2. – С. 12-16.
4. Власенко-Бойцун А. Улас Самчук – літописець / А. Власенко-Бойцун // Українські назви у ЗСА та інші праці з назвознавства й історично-літературного дослідження. – Бісмарк-Гриллі, 1977. – С. 113-126.
5. Власенко-Бойцун А. Хроніки, романи, і мемуари Уласа Самчука / А. Власенко-Бойцун // Есеї і рецензії. – Міамі : Coral Springs, 1983. – С. 26-43.
6. Данилевич М. Український образ світу у трилогії У. Самчука «Волинь» / М. Данилевич // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Літературознавство. – Тернопіль, 2000. – Вип. 6. – С. 44-49.
7. Донцов Д. Московська отрута / Д. Донцов. – Торонто ; Монреаль : Спілка визволителів України, 1955. – 296 с.
8. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Лондон-Торонто : [б. в.], 1966. – 246 с.
9. Донцов Д. Хрестом і мечем / Д. Донцов. – Торонто : [б. в.], 1967. – 320 с.
10. Жила В. Чи здобуто світову позицію? (До 40-річчя творчої діяльності Уласа Самчука) / В. Жила // Північне сяйво. Альманах II. – Edmonton ; Alberta : Slavuta Publisher, 1961. – С. 145-149.
11. Жулинський М. «Я був повний Україною...» / М. Жулинський // Літературна Україна. – 1995. – 30 березня. – С. 3.
12. Іларіон. Служити народові – то служити Богові / І.Огієнко (митрополит Іларіон) // – Вінніпег : Видання «Нашої культури», 1965. – 120 с.
13. Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посіб. / [упоряд. М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко]. – К. : Либідь, 1993. – 560 с.
14. Клиновий Ю. Мудрець «на коні вороному» / Ю. Клиновий // Нові дні. – Торонто. – 1980. – лютий. – С. 2-4.
15. Ковалів В.-Й. (отець). Вітальне слово / отець Вітольд-Йосиф Ковалів // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 16-18 травня 1997 р. – Острог, 1998. – С. 11-12.
16. Костюк Г. Образотворець «времени лютого» / Г. Костюк // У світі ідей і образів : вибране : Критичні та історико-літературні роздуми (1930-1980 рр.). – Сучасність. – 1983. – С. 294-310.
17. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К. : АТ «Обереги», 1992. – 80 с.
18. Огурцов А. Образи освіти. Західна філософія освіти. XX століття / А. Огурцов, В. Платонов. – СПб., 2004.
19. Основи національного виховання. Концептуальні положення. Ч. I / за ред. В. Г. Кузя, Ю. Д. Руденка, З. О. Сергійчука. – К. : Київ, 1993. – 152 с.
20. Очкань Г. Національно-патріотичне виховання в Україні на принципах християнської моралі / Г. Очкань // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К., 2001. – Вип. 31. – С. 95-106.
21. Самчук У. «Ost» : трилогія. Т. 1 : Морозів хутір / У. Самчук. – Регенсбург : Видання Михайла Борецького, 1948. – 584 с.
22. Самчук У. Волинь : трилогія. Ч. 3 : Батько і син / У. Самчук. – 3-є вид. – Торонто : Громадський комітет для видання творів Уласа Самчука, 1969. – 396 с.

23. Самчук У. На білому коні: спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег : Видання Товариства «Волинь», 1972. – 250 с.
24. Самчук У. На коні вороному: спомини і враження / У. Самчук. – Вінніпег : Видання Товариства «Волинь», 1975. – 360 с.
25. Самчук У. Нарід чи чернь? / У. Самчук // Волинські дороги Уласа Самчука : збірник. – Рівне, 1993. – С. 79–81.
26. Самчук У. Секти-партії чи суспільство-нація? (До п'ятої річниці МУРу) / У. Самчук // Нові дні. – Торонто, 1951. – січень (№ 12). – С. 7–13.
27. Старовойт І. Філософія : навч. посіб. / І. Старовойт, Т. Сілаєва, Г. Орендарчук. – Тернопіль : Астон, 1997. – 142 с.
28. Гарнавський О. Традиція Кожом'яки (Деяко про органічні джерела й паралелі в творчості Уласа Самчука) / О. Гарнавський // Слово. – Нью-Йорк, 1962. – Зб. 1. – С. 332–341.
29. Філософія : навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін. – К. : Вікар, 2004. – 457с.
30. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во «Обрій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
31. Шерех Ю. Не для дітей : літературно-критичні статті і есеї / Ю. Шерех. – Нью-Йорк, 1964. – 416 с.

natalia_boiko@ukr.net

Рецензент: д. пед. н., проф. Вихрущ А. В.